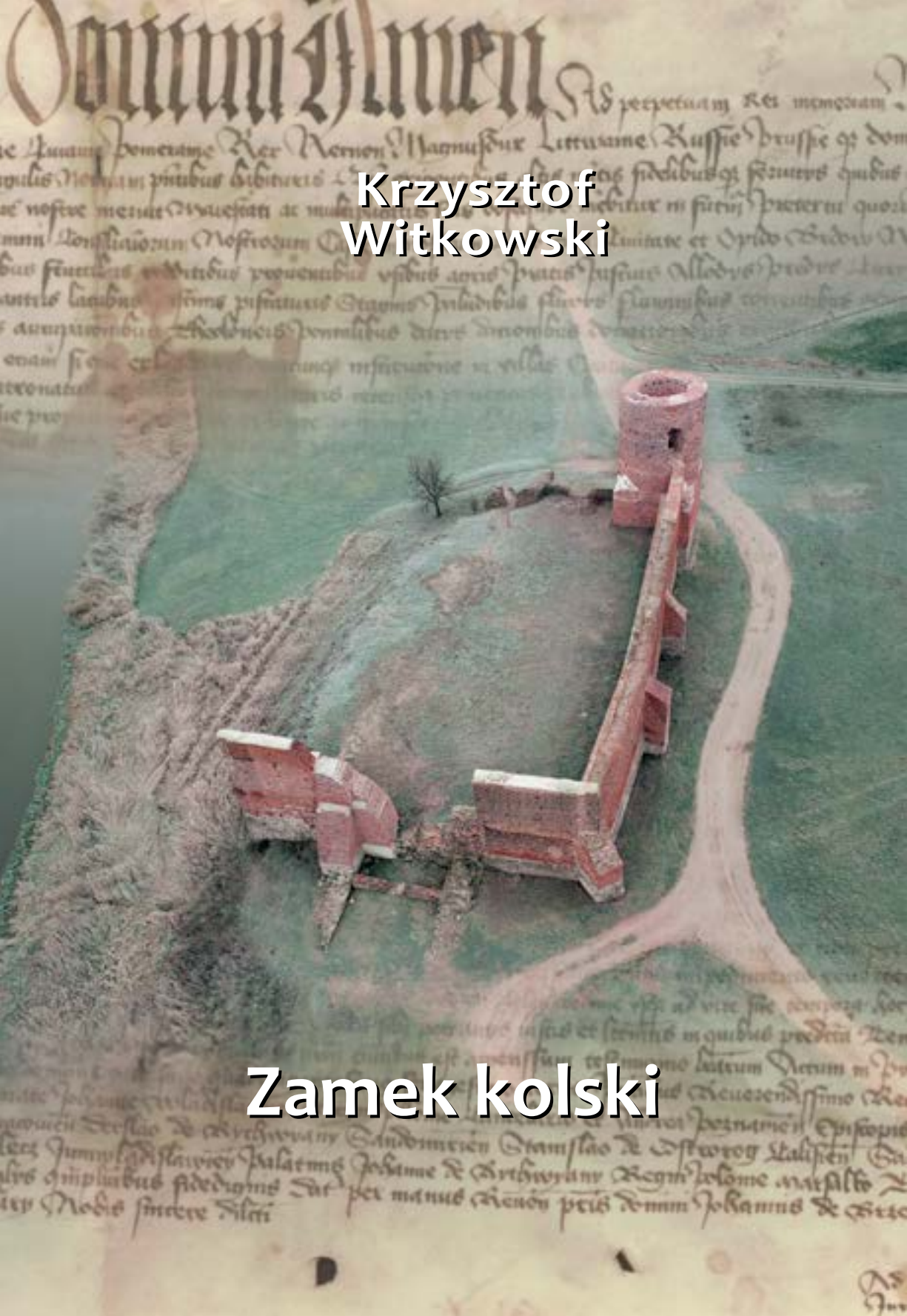

Krzysztof
Witkowski

Zamek kolski

Zamek kolski

Autor: Krzysztof Witkowski

Koło 2025

Skład i druk: Presilo Studio s.c.; presilo.pl

Wydawca:

Gmina Miejska Koło
ul. Stary Rynek 1
62-600 Koło

www.kolo.pl

Znajdź nas na

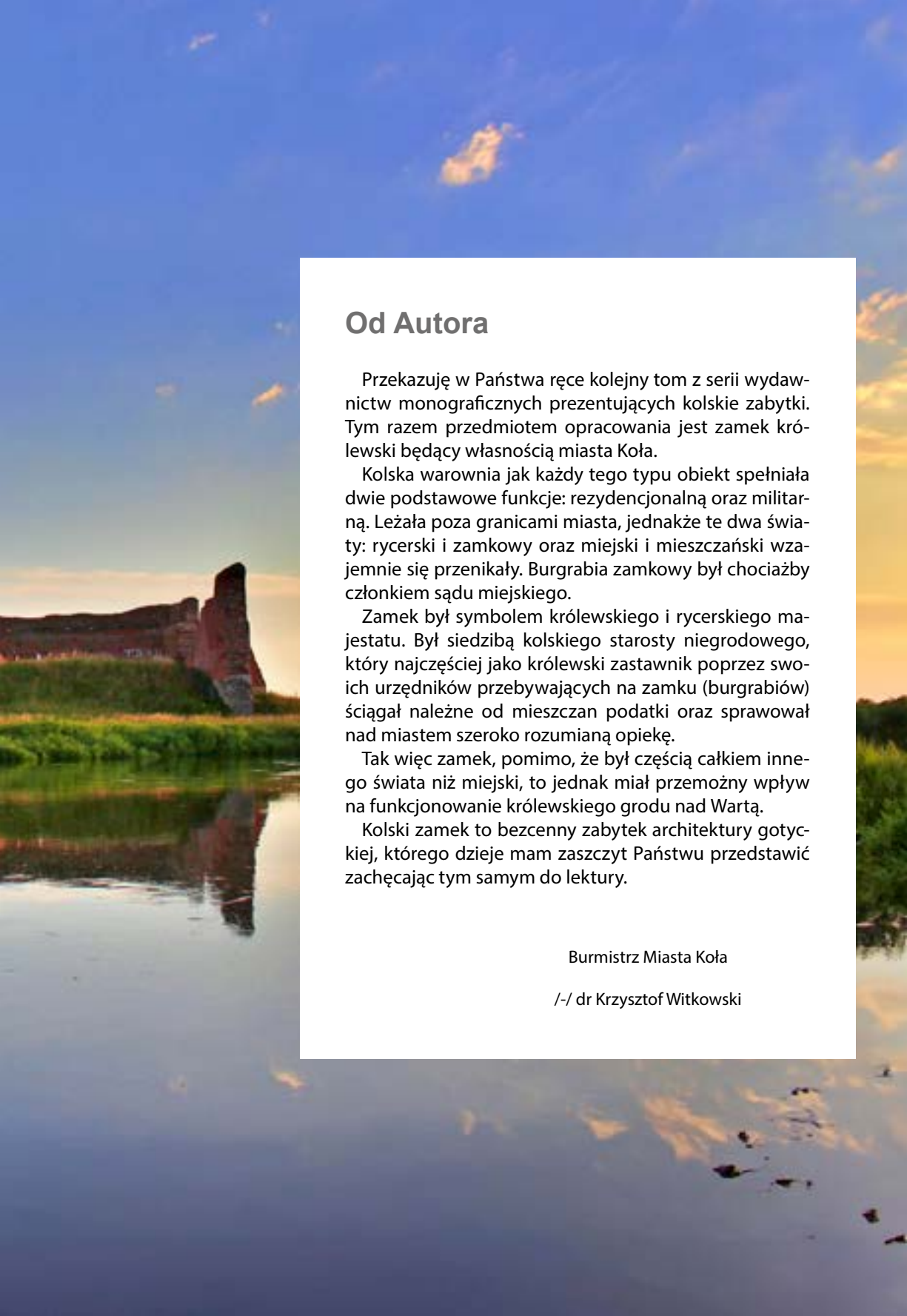
Zdjęcia: Konrad Fursa – Geotermia Koło Sp. z o.o. (fotografie z drona), Dorota Gołych, Przemysław Naworski – Alta Sp. z o.o., Grzegorz Sanik (wieża w Siedlecinie), Krzysztof Witkowski, Katarzyna Wojtysiak.

Materiały wykorzystane w publikacji pochodzą z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Państwowego w Poznaniu, Muzeum Techniki Ceramicznych w Kole, Biblioteki Narodowej w Warszawie, Mazowieckiej Biblioteki Cyfrowej oraz Zielonogórskiej Biblioteki Cyfrowej, domeny publicznej.

Literatura: Baciński J., Zamek królewski w Kole, Koło 2005; Olszacki T., Opracowanie wyników badań archeologicznych przeprowadzonych w sierpniu - wrześniu 2019 roku w rejonie ruin wieży mieszkalnej zamku w Kole, woj. wielkopolskie (mps.), Łódź 2019; Olszacki T., Róžański A., Residential tower of the Koło castle in the light of the latest archeological research, „Archeologia Historica Polona” (2021), t. 29, s. 91-112., academia.edu.
Konsultacja archeologiczna: Krzysztof Gorczyca.

ISBN 978-83-968900-8-5

Od Autora

Przekazuję w Państwa ręce kolejny tom z serii wydawnictw monograficznych prezentujących kolskie zabytki. Tym razem przedmiotem opracowania jest zamek królewski będący własnością miasta Koła.

Kolska warownia jak każdy tego typu obiekt spełniała dwie podstawowe funkcje: rezydencjonalną oraz militarną. Leżała poza granicami miasta, jednakże te dwa światy: rycerski i zamkowy oraz miejski i mieszczański wzajemnie się przenikały. Burgrabia zamkowy był chociażby członkiem sądu miejskiego.

Zamek był symbolem królewskiego i rycerskiego majestatu. Był siedzibą kolskiego starosty niegrodowego, który najczęściej jako królewski zastawnik poprzez swoich urzędników przebywających na zamku (burgrabiów) ściągał należne od mieszczan podatki oraz sprawował nad miastem szeroko rozumianą opiekę.

Tak więc zamek, pomimo, że był częścią całkiem innego świata niż miejski, to jednak miał przemożny wpływ na funkcjonowanie królewskiego grodu nad Wartą.

Kolski zamek to bezcenny zabytek architektury gotycznej, którego dzieje mam zaszczyt Państwu przedstawić zachęcając tym samym do lektury.

Burmistrz Miasta Koła

/-/ dr Krzysztof Witkowski

Dzieje zamku

Koło będąc miastem królewskim, tworzyło wraz z innymi miejscowościami tzw. tenutę kolską (niegrodowe starostwo kolskie). Stanowiło ono określony zespół posiadłości monarszych, którymi zarządzali, i z których czerpali korzyści, poszczególni posiadacze, zwani w źródłach „starostami” (capitaneus). Starostwa dzierżone były najczęściej w formie zastawów. Nadawane były również dożywotnio w uznaniu zasług obdarowanego.

Pierwszy tenutariusz kolski, Krystyn z Koziegłówek pojawia się w 1383 roku. Kronikarz Janko z Czarnkowa opisuje, że z zamku kolskiego, wyrusza wraz ze Ściborem ze Ściborzyc oraz Janem z Płomykowa płądować arcybiskupie miejscowości: Turek i Grzegorzew. Najazd ten to wynik ogólnopolskiej polityki elekcyjnej. Otóż starosta kolski był zwolennikiem orientacji andegaweńskiej, zaś arcybiskup Bodzanta chciał osadzić na tronie księcia Siemowita IV.

*Arcybiskup Bodzanta, miniatura
S. Samostrzelnika z „Żywotów
Arcybiskupów Gnieźnieńskich”,
Biblioteka Narodowa
w Warszawie.*

Płyta nagrobna Jana z Garbowa, starosty kolskiego, syna Zawiszy Czarnego, która znajduje się w kościele farnym w Kole.

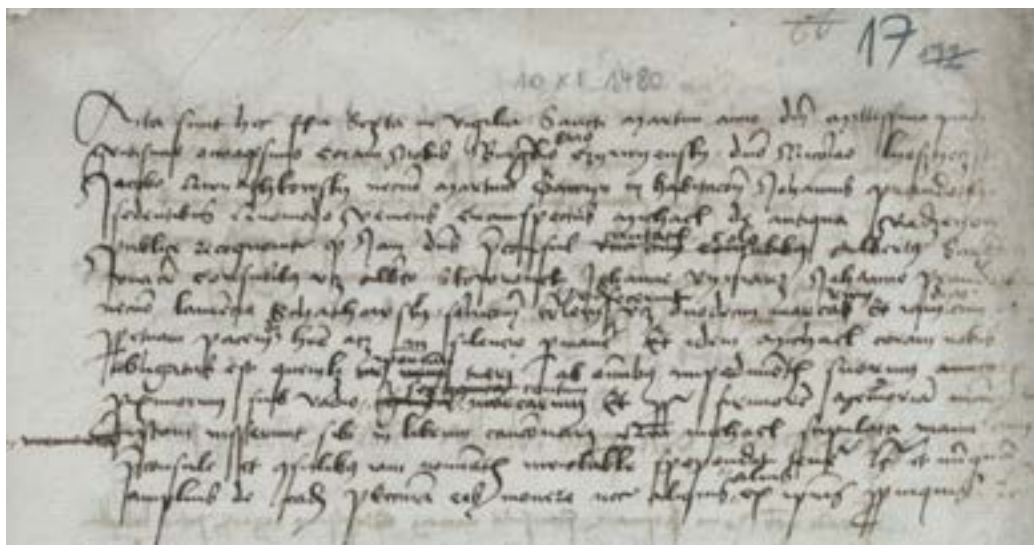
Na pewno jako przedmiot zastawu, otrzymał tenutę kolską Jan Zawisza z Garbowa, syn Zawiszy Czarnego. Po jego śmierci w bitwie chojnickiej w 1454 roku, na Kole ciążyły duże sumy: 6600 florenów węgierskich, 120 grzywien i 2 kopy groszy. Wdowa po Janie Małgorzata i ich córka Barbara były już spłacone w roku 1465.

Również zastawnikiem królewskim był kolejny starosta, Jan Hińcza z Rogowa, kasz-

telan sandomierski. Dobra tę, otrzymał 23 stycznia 1463 roku od Kazimierza Jagiellończyka. Hińcza otrzymał tenutę kolską dożywotnio jako zastaw, ze wszystkimi dochodami z niej płynącymi. Władca zastrzegł sobie jedynie w tych dobrach prawo stacji raz w roku oraz podwód, czyli użyczenia koni dla swoich urzędników podczas ich podróży przez te ziemie.

Podczas nieobecności starostów, na zamku mieszkali ich zastępcy burgrabiowie. W 1394 roku widzimy pierwszego z nich: Leonarda, burgrabiego Krystyna z Koziegłów (starszego). W roku 1434 widzimy Jana Czarnockiego, herbu Lis, piastującego funkcję z ramienia Krystyna z Koziegłów (syna). Starostą za czasów ks. Anny (która otrzymała dożywotnio starostwo kolskie) był Sławecz z Niemysłów, a burgrabią Stanisław Czerwieński. Burgrabiowie, co jest zjawiskiem niezwykle rzadkim, byli członkami sądu wójtowskiego.

Przywilej Kazimierza Jagiellończyka z 23 stycznia 1463 r., oddający Hińczę z Rogowa starostwo kolskie. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Zbiór Dokumentów Pergaminowych, nr 3573.

Zapiska z księgi sądowej miasta Koła, w której w składzie sądu wymieniony jest burgrabia Stanisław Czerwieński (10 listopad 1480 r.). Archiwum Państwowe w Poznaniu.

Fragment nagrobka króla Kazimierza Jagiellończyka w Katedrze Wawelskiej.

W 1476 roku w wyniku układu zawartego z królem Kazimierzem Jagiellończykiem dożywotnią właścicielką zamku i całej tenuty kolskiej stała się księżna Anna sochaczewska, która w zamian za to wyraziła zgodę na inkorporację do Korony swojego księstwa mazowieckiego.

Wraz z dworem (starostą, kapelanem, sekretarzem i innymi) mieszkała na kolskim zamku. Śladem jej działalności są wystawione przez nią dokumenty.

Dokument ks. Anny sochaczewskiej z 2 kwietnia 1478 r. Potwierdzenie sprzedaży wójtostwa kolskiego. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Zbiór Dokumentów Pergaminowych, nr 3809.

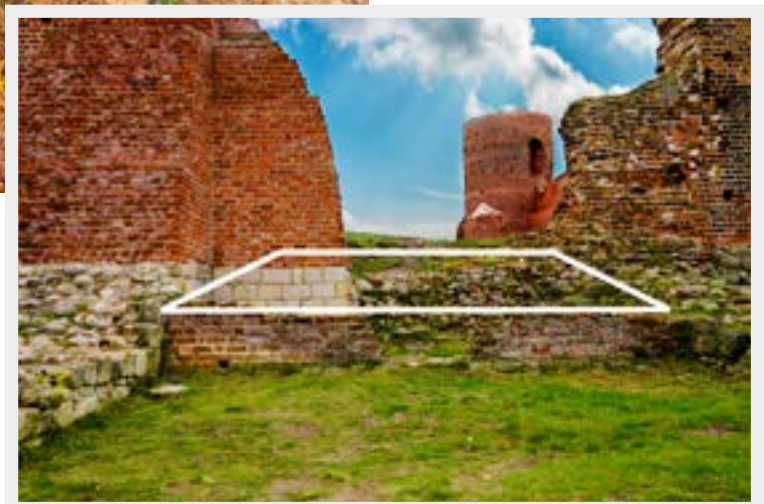

*Fragment muru północnego
oraz pozostałości wieży mieszkalnej.*

Budowę zamku rozpoczęto od wzniesienia wieży obronno-mieszkalnej (donżonu).

Stanowiła ona samodzielny obiekt o charakterze militarno-rezydencjonalnym. Z jej murów obwodowych ocalały tylko fragmenty konstrukcji piwnic, wybudowanej z okrągłaków polnych i ciosów piaskowca, szczątki muru ceglanego oraz pozostałości ceglanej ściany dzielącej resztki piwnicy na dwa pomieszczenia.

*Obrys wieży mieszkalno-
obronnej (donżonu).*

*Wieża mieszkalno-obronna
w Siedlęcinie wybudowana
w latach 1313-1315. Ta kolska
mogła być do niej podobna.*

*Półgrosz odkryty na kolskim zamku,
bity za panowania Kazimierza Wielkiego,
w latach 1365-1370.*

Budowa wieży rozpoczęła się w latach 1365-1370, czego dowiodły wyniki najnowszych badań archeologicznych przeprowadzonych w 2019 roku, kiedy to w jej fundamentach odkryto monetę - srebrny półgrosz (kwartnik) Kazimierza Wielkiego, który był bity właśnie w tych latach, a następnie wycofany z obiegu. Została ona zapewne wybudowana do 1383 roku, gdyż wtedy właśnie mamy poświadczanego na zamku starostę Krystyna z Koziegłówek.

Najcenniejszym zabytkiem, odnalezionym podczas wykopalisk archeologicznych prowadzonych w ostatnich kilku latach na kolskim zamku, jest złoty pierścień z napisem „AVE MARIA”. Datowany jest on na II poł. XIV w. Być może nosił go któryś ze starostów kolskich lub nawet sam król.

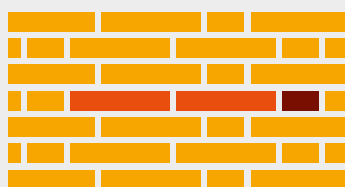
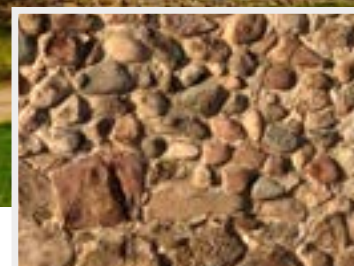
Pierścień odnaleziony podczas badań archeologicznych na kolskim zamku.

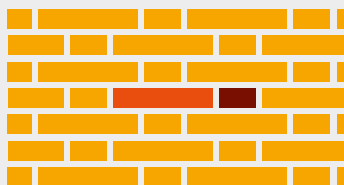
Widok na mur zachodni i basztę narożną. Widoczne otwory w murze to pozostałości po tzw. moczulcach, czyli belkach podtrzymujących deski rusztowania. Murarz murował dokąd sięgał, potem wstawiał nowe belki, kładł deski itd. Po zakończeniu budowy belki ucinano równo z murem. Z czasem końcówki wygniły i wypadły zostawiając otwory.

Drugą fazą budowy zamku było jednoczesne wybudowanie na sztucznie usypanym wzniesieniu podpartych szkapami murów obwodowych założonych na planie wydłużonego prostokąta (z niewielkimi odchyleniami w części północno-wschodniej), narożnej baszty głównej (bergfried) i budynku bramnego. Dziedziniec miał zabudowę drewnianą. Ten etap budowy datowany jest na przełom XIV/XV wieku lub na wiek XV.

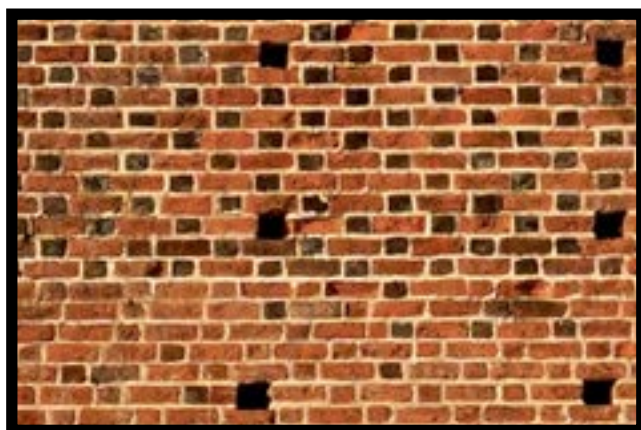
Mury obwodowe zamku wzniesiono na fundamencie kamiennym, a ściany na cokole z cegły w wiązaniu gotyckim i częściowo w wendyjskim.

Wątek wendyjski (słowiański).

Wątek gotycki (polski).

W wielu miejscach murów kolskiej warowni widać elementy zdobienia tzw. zendrówką, cegłą mocno wypaloną, częściowo zeszkloną, wyróżniającą się ciemniejszą barwą. W budowlach gotyckich zendrówka była często wykorzystywana do tworzenia dekoracyjnych, geometrycznych wzorów na ścianach.

Wejście na basztę z kurтины murów. Było usytuowane specjalnie tak wysoko, aby utrudnić dostęp. Była to tzw. „wieża ostatniej obrony”.

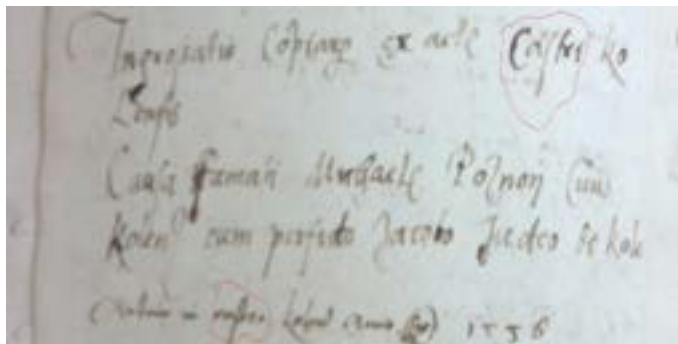
Klatka schodowa w baszcie narożnej.

Narożnik południowo-zachodni wzmacnia potężna wieża-bergfried, dołem kwadratowa, górą cylindryczna. Na jej górnej kondygnacji prowadzi wejście (około 2 metry ponad chodnikiem kurтины południowo-zachodniej) z muru obwodowego przez klatkę schodową umieszczoną w grubości muru, sklepioną uskokowo odcinkiem łuku. Zachowane gniazda i odsadзки wskazują na wydzielenie w niej co najmniej dwóch poziomów.

W górnej partii murów baszta zdobiona była ornamentem rombowym ledwo dzisiaj widocznym.

Wydaje się, że zamek jako siedziba administracji starościńskiej funkcjonował do przełomu XVI/XVII wieku. Na zamku, co najmniej do II poł. XVI w., funkcjonował sąd starościński. Jego działalność poświadczona jest np. w 1556 roku.

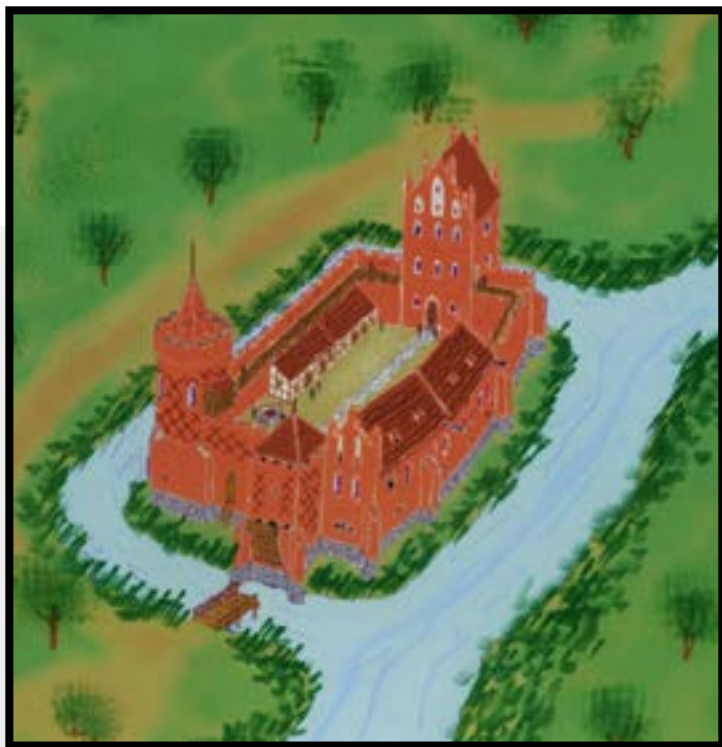

Wpis w staropolskich aktach miejskich Koła dokumentu znajdującego się w kolskich księgach starościńskich pod rokiem 1556. Jest to wyrok sądu starościńskiego z 1556 r. jako sądu II instancji po wyroku sądu miejskiego. Archiwum Państwowe w Poznaniu.

Ostateczny kres funkcjonowania zamku nastąpił po zniszczeniach w czasie potopu szwedzkiego. Lustracja królewska przeprowadzona tuż po potopie szwedzkim stwierdza o zupełnym zniszczeniu kolskiego zamku.

Kolski zamek w czasach potopu szwedzkiego. Dość niedokładna rycina Erika Dahlberga z dzieła Samuela Pufendorfa „De rebus a Carolo Gustavo Sueciae Rege...” (1696 r.). U góry napis: „zamek zniszczony”.

*Hipotetyczna rekonstrukcja
kolskiego zamku, autorstwa
Jarosława Bacińskiego,
zamieszczona w jego monografii
„Zamek królewski w Kole”.*

Plan założenia zamkowego:

- ❶ Pozostałości wieży mieszkalnej (donżonu)
- ❷ Mur północny
- ❸ Mur zachodni
- ❹ Wieża narożna (bergfried)
- ❺ Pozostałość muru południowego i wejścia na zamek

Rekonstrukcja zamku autorstwa dra Pawła Rajskiego (Źródło: Olszacki T., Różański A.,
Residential tower of the Koło castle in the light of the latest archeological research,
„Archeologia Historica Polona” (2021), t. 29, s. 91-112, academia.edu).
Informacja od p. Joanny Moleskiej.

Zamek w ikonografii

Malowniczo położone ruiny kolskiego zamku były wdzięcznym tematem prac plastycznych, a później fotograficznych. Poniżej przedstawione są wybrane ikonografie.

Edward Raczyński herbu Nałęcz, hrabia (ur. 1786, zm. 1845) magnat i polityk wielkopolski, mecenas sztuk i nauk, fundator Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu. Był autorem i wydawcą dzieł historycznych i źródłowych, a także pionierem literatury krajoznawczej („Wspomnienia Wielkopolski”, „Dziennik podróży do Turcji odbyty w roku 1814”).

Rysunek Alfreda Schouppe z 1861 r., zawierający dość dużo szczegółów kolskiej budowli, m.in. fragment nieistniejącej ściany wschodniej. Z lewej strony, w dalszym planie rysunku, dostrzegalny jest zarys panoramy miasta Koła z widoczną wieżą ratuszową, bryłami fary i klasztoru.

*Ruiny zamku kolskiego na litografii E. Raczyńskiego z 1843 r.,
„Wspomnienia Wielkopolski to jest województw poznańskiego,
kaliskiego i gnieźnieńskiego”, Poznań 1842-1843.*

*Alfred Schouppé (ur. 1812, zm. 1899) – polski malarz,
autor m.in. pejzaży tatrzańskich. Malował także
obrazy religijne oraz zajmował się ilustratorstwem
we współpracy z Juliuszem Kossakiem.*

Ryciny ruin zamku autorstwa Teodora Chrzęńskiego (ur. 1821, zm. 1887). W latach 1844-1855 brał on udział w inwentaryzacji wszystkich zabytków w ówczesnym Królestwie Polskim, pod kierownictwem Kazimierza Stronczyńskiego. Wtedy właśnie powstały rysunki. Oryginały znajdują się w zbiorach Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego.

Przedruk za: „Kazimierza Stronczyńskiego opisy i widoki zabytków w Królestwie Polskim (1844-1855)”, t. 3, oprac. P. Wątroba, M. Topińska, E. Wielogłowska, Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie. Gabinet Rycin. Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2011.

Rycina z czasopisma „Kłosy” z 1874 r. Widać na niej nieistniejący już dzisiaj fragment muru. Nie sposób też nie dostrzec poważnego ubytku fundamentu wieży narożnej.

KŁOSY

Czasopismo Ilustrowane Tygodnikowe

Rysunek zamku z czasopisma „Kłosy” (1888 r.). Odbicie lustrzane, być może skutek błędu drukarskiego.
Autor: W. Brochocki.

Widok z ruin Kolskiego Złota.

ZAMEK KOLSKI WARTĄ (Polska) Gubernia Kaliska.

Widok z ruin Kolskiego Złota.

Widok z ruin Kolskiego Złota. Widać tu pozostałości Katedry św. Wawrzyńca z XIII w. Tuż przy wejściu do ruin i widać domy mieszkalne. Widok z ruin Kolskiego Złota. Widać tu pozostałości Katedry św. Wawrzyńca z XIII w. Tuż przy wejściu do ruin i widać domy mieszkalne.

Antique picture of the Castle of Kolsko, taken by Jean-Baptiste de Warty, near the ruins of the Cathedral of St. Wawrzyniec in 1807. On the left side of the picture one can see the ruins of the Cathedral of St. Wawrzyniec and the ruins of the castle.

Widok zamku kolskiego według Napoleona Ordy,
„Album widoków historycznych Polski” (rys. ok. 1880 r.).

Napoleon Orda herbu własnego (ur. 1807, zm. 1883) – polski rysownik, malarz, pianista i kompozytor. Autor ponad tysiąca akwarel i rysunków przedstawiających zabytkowe miejsca na ziemiach polskich, stworzonych w latach 1872–1880, częstokroć stanowiących cenne źródło dokumentujące wygląd setek rezydencji i innych budowli.

Drzeworyt z wizerunkiem kolskiej warowni. Autor: Kazimierz Piastuszkiewicz (ur. 1856, zm. 1891) warszawski drzeworytnik, autor kilkudziesięciu drzeworytów, związany głównie z „Kłosami”. „Tygodnik Powszechny”, nr 29 (1882 r.).

Kolski zamek na rysunku Jana Gwalberta Olszewskiego, „Miłośnikom pamiątek z teki Jana Olszewskiego z wierszem wstępnym i zakończeniem przez Or-Ota” (1905 r.).

Jan Gwalbert Olszewski (ur. 1873, zm. 1943)
– polski artysta malarz, rysownik i pedagog;
przedstawiciel malarstwa realistycznego,
ceniony jako akwarelista–ilustrator.

*Mapa Powiatu Kolskiego Guberni Kaliskiej
z rysunkiem ruin kolskiego zamku.
J. M. Bazewicz, „Atlas geograficzny ilustrowany
Królestwa Polskiego” (1907 r.).*

*Widokówka z rysunkiem
J. Olszewskiego wydana przez
B. Wierzbicki i spółka (ok. 1910 r.).
Ze zbiorów Muzeum Techniki
Ceramicznych w Kole.*

*Widokówka wydana przez
Polskie Towarzystwo Krajoznawcze
w Warszawie.
Fot. B. Wierzbicki i spółka.
(do 1914 r.). Ze zbiorów Muzeum
Techniki Ceramicznych w Kole.*

Niemieccy żołnierze pozują na tle kolskich ruin zamkowych. Na fotografii widać elementy rusztowań przy baszcie zamkowej, jak również świeże (?) uzupełnienie fundamentu, wykonane z kamienia polnego i cegły w narożniku wieży. Na różnych grafikach z lat wcześniejszych, m.in. na rysunku Olszewskiego, da się zauważyć, że wspomniana część założenia zamkowego cechowała się poważnym ubytkiem. Wydawca widokówki nieznany (1917 r.). Ze zbiorów Muzeum Techniki Ceramicznych w Kole.

Widokówka wydana przez F. Bierzwińskiego (data koresp. 06.11.1939 r.).
Ze zbiorów Muzeum Techniki Ceramicznych w Kole.

Ku przyszłości

Prace konserwatorsko-budowlane przy baszcie narożnej (2023 r.).

Zostały zakończone, trwające na zamku od 2020 r., prace konserwatorsko-budowlane mające na celu zachowanie go dla przyszłych pokoleń i poprawę estetyki tego bezcennego zabytku, współfinansowane przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu.

Pozwoli to na stworzenie wokół zamku miejsca rekreacji i wypoczynku wraz z tarasem widokowym na wieży.

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego.

**Wojewódzki Urząd
Ochrony Zabytków
w Poznaniu**

Typowe dla gotyku ostrołukowe otwory okienne wieży narożnej wymagały interwencji.

Jedno z najważniejszych zadań związanych z konserwacją kołskiego zamku - wzmocnienie i zabezpieczenie samotnie stojącej, północnej ściany przed całkowitym zawaleniem (2020 r.).

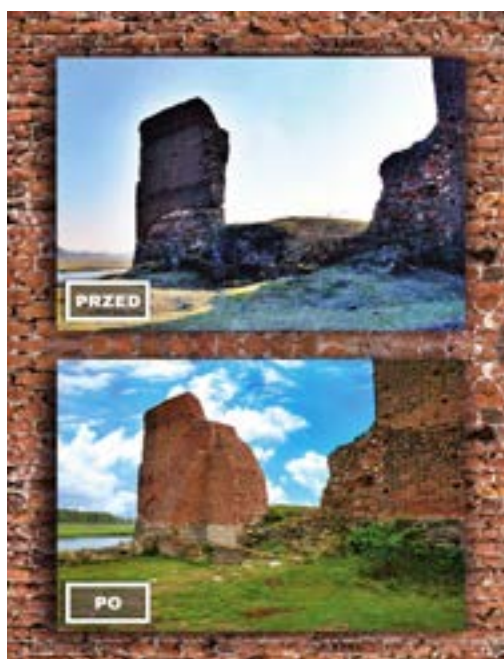
Kolska warownia wymagała kompleksowego podejścia do jej właściwej rewitalizacji.

Mur południowy zamku wykonany w piątym etapie konserwacji (2024 r.)

Po pięciu etapach konserwacji zamek prezentuje się przepięknie.

Efekt prac konserwatorsko- budowlanych na zamku.

Krzysztof Witkowski

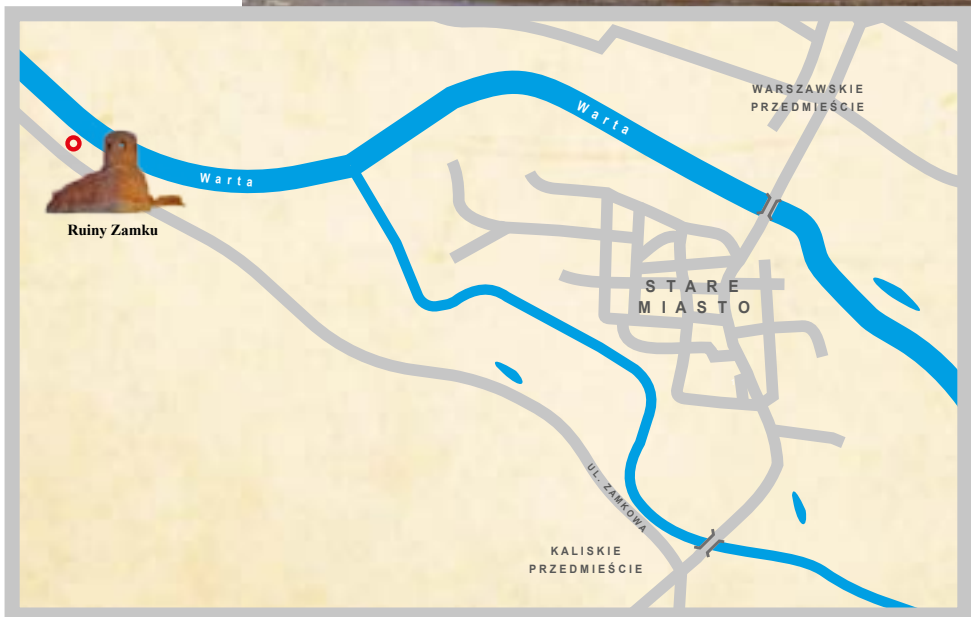
Doktor nauk humanistycznych w zakresie historii, muzealnik (posiada najwyższy w polskim muzealnictwie tytuł kustosa dyplomowanego), radca prawny. Ukończył również podyplomowe studia public relations oraz szacowania nieruchomości i odbył praktyki niezbędne do uzyskania uprawnień rzeczoznawcy majątkowego.

W latach 2004-2015 dyrektor Muzeum Techniki Ceramicznych w Kole. W czasie jego dyrektorowania kolskie muzeum było laureatem licznych nagród. Był inspiratorem i współautorem stałej wystawy kolskiego fajansu w kolskim Ratuszu.

Regionalista, pasjonat, badacz i popularyzator dziejów Koła i ziemi kolskiej oraz zakonu bernardynów. Autor licznych książek, folderów i artykułów, a także uczestnik i organizator licznych sympozjów i konferencji (np. z okazji 550-lecia fundacji klasztoru OO. Bernardynów w Kole). Z jego publikacji wymienimy: *Władysław Odonic - książę wielkopolski (ok. 1190-1239)*, *Najdawniejsze dzieje Koła* (2012, red. i współautor), *Dzieje kościoła i szpitala św. Ducha w Kole* (2013), *Osiek Mały – dzieje gminy* (2014, red. i współautor), *Dzieje ratusza w Kole* (2015, red. i współautor), *Bernardyni kolscy 1466-2016. 550 lat dziedzictwa i posługi* (2016, red. i współautor).

Za swoją działalność wyróżniony odznaką honorową „Za zasługi dla Samorządu Terytorialnego” oraz odznaką honorową „Za zasługi dla Województwa Wielkopolskiego”.

Od 23 listopada 2018 r. Burmistrz Miasta Koła.

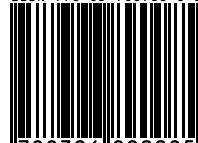

Gmina Miejska Koło
62-600 Koło
ul. Stary Rynek 1
www.kolo.pl
e-mail: um@kolo.pl

ISBN 978-83-968900-8-5

9 788396 890085